

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyókák		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSSÁGAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

2.1.3. Vándorlás

Dövényi Zoltán

Magyarország több mint ezeréves története során hosszú időn keresztül befogadó ország volt, azaz többen érkeztek az országba, mint amennyien elhagyták. A Szent István király nevéhez fűződő „népek gyűjtése” gondolat csak a dualizmus korában bicsaklott meg, amikor Magyarország befogadó országból kibocsátó ország lett. A kivándorlás célterületei közül kisebb jelentőségű volt Románia és az örökös tartományok, de a veszteség itt is százezres nagyságrendű. A dualizmus kori kivándorlás meghatározó tömegét a tengerentúlra irányuló exodus adta: ennek mértékét jól mutatja, hogy 1899–1913 között a Magyar Birodalomból kb. 1,3 millióan vándoroltak ki ebbe az irányba, és ebből mintegy 1,2 millióan az Egyesült Államokba. Az „Amerika-láz” kezdete 1880-ra tehető, amikor egyetlen év alatt közel kilencezren vándoroltak ki az USA-ba. Ezt követően tendenciájában lassan növekedett az emigránsok száma (1892: 35 ezer), tömegessé 1903-tól vált (1903: 120 ezer kivándorló), az 1907-es csúcspedig már közel 210 ezer emigránst jelentett, de még 1913-ban is közel 120 ezren hagyták el az országot ebbe az irányba. Az nem tudható, hogy meddig tartott volna még ez az intenzív szakasz, mert az I. világháború egy csapásra lezárta ezt a migrációs útvonalat is. Így – sok más európai országgal ellentétben – a tengerentúlra való kivándorlás csak egy, de annál intenzívebb maximumot produkált.

A nem kényszerjellegű migráció okai között nemritkán a túlnépesedés ²⁰⁸áll. Magyarországon ebben az időszakban ez nem volt ugyan általános probléma, relatív túlnépesedés azonban előfordult az ország kisebb-nagyobb részein, ahol az 1880-as évektől erőteljesebbé váló népességnövekedés következtében megbomlott az összhang ezen területek eltartóképessége és az ott élő népesség nagysága között. Ezek a térségek jórészt az ország peremterületein feküdtek, így nem meglepő, hogy ezekből indult meg a kivándorlás.

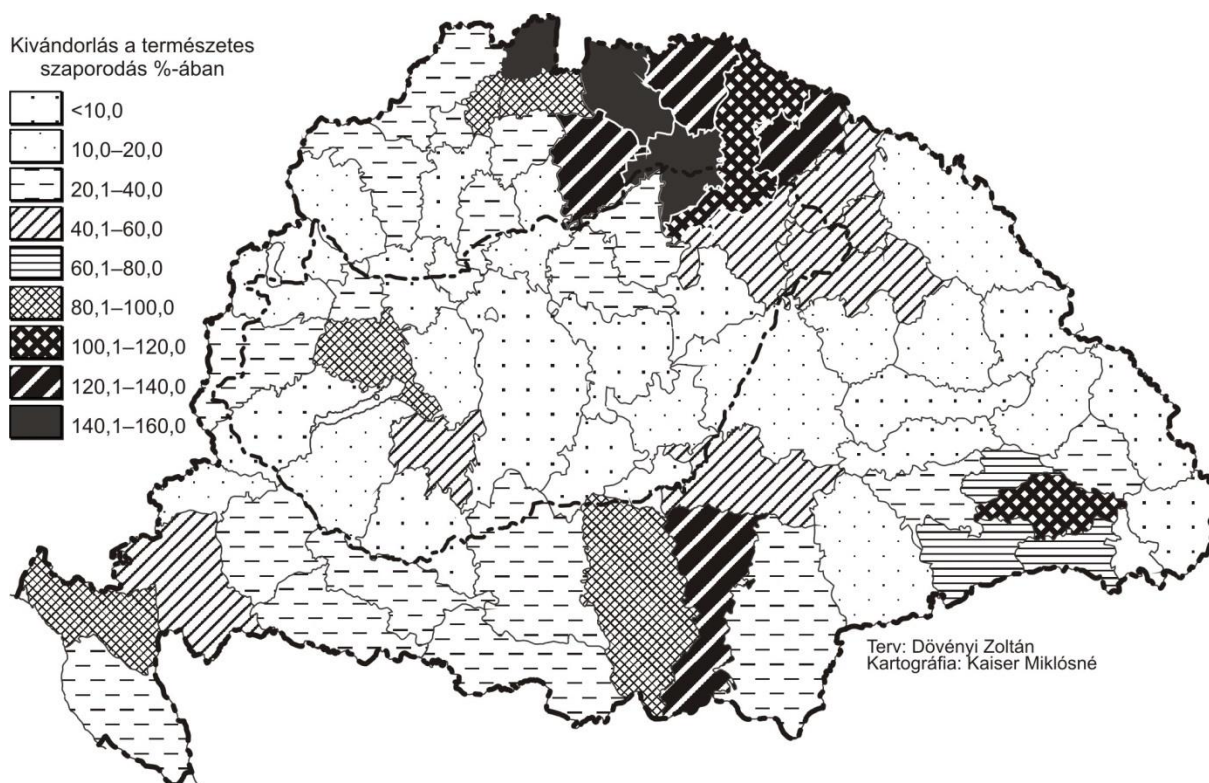
A tengerentúlra történő kivándorlás akkor vált tömegessé, amikor világos lett, hogy az akkori belső munkaerőpiac nem képes felvenni a növekvő számú munkaerőt. További fontos tényező, hogy a kivándorlás fokozatosan kialakuló belső feltételei (demográfiai nyomás, munkaerőpiaci feszültségek stb.) aktivizálásához kívülről érkező impulzusra is szükség volt. A különböző tényezők összjátéka következtében az ország egyes részeit nagyon eltérő mértékben érintette a kivándorlás. Az egyik legfontosabb különbség, hogy az ország jelenlegi

²⁰⁸ Túlnépesedés - demográfiai válság, amelyet az jellemez, hogy a népesség számára egy adott területen nem marad elegendő erőforrás.

területéről jóval kisebb volt az exodus²⁰⁹, mint más térségekből. A kivándorlás nagyobb göcterületei kívül estek Magyarország mai határain, s legfeljebb a peremterületeik nyúltak be az ország jelenlegi területére.

A rendelkezésre álló adatok szerint nem egészen másfél évtized (1899–1913) alatt a Magyar Birodalomból az 1910-es népesség közel 6%-a vándorolt ki az Egyesült Államokba. A legnagyobb összefüggő kivándorlási régió az ország északkeleti részén alakult ki, ahol a kivándorlás az érintett megyék népességének kb. egynegyedét vitte el.

Más megközelítésben nézve a tengerentúli kivándorlás elvitte az 1899–1913 közötti természetes szaporodás több mint egyharmadát (34,6%). A területi különbségek ebből a szempontból is meglehetősen nagyok: Csík vármegye 0,6 és Szepes 159,2%-os értéke között húzódik az ív (2.1.3.1. ábra).

2.1.3.1. ábra. Az Amerikába irányuló kivándorlás a természetes szaporodás százalékában (1899–1913)

Mivel az „Amerika-láz” a Kárpát-medence belső területeit csak kisebb mértékben érintette, a főleg itt élő magyar etnikum veszteségei viszonylag csekélyek (5-6%), miközben a felvidéki szlovákok népességük egynegyedét, a ruszinok pedig egytizedét veszítették el.

A tömeges kivándorlás okait keresve érdemes egy pillantást vetni a belföldi migrációra is, mivel ennek általában fontos szerepe lehetett az országon belüli demográfiai feszültségek

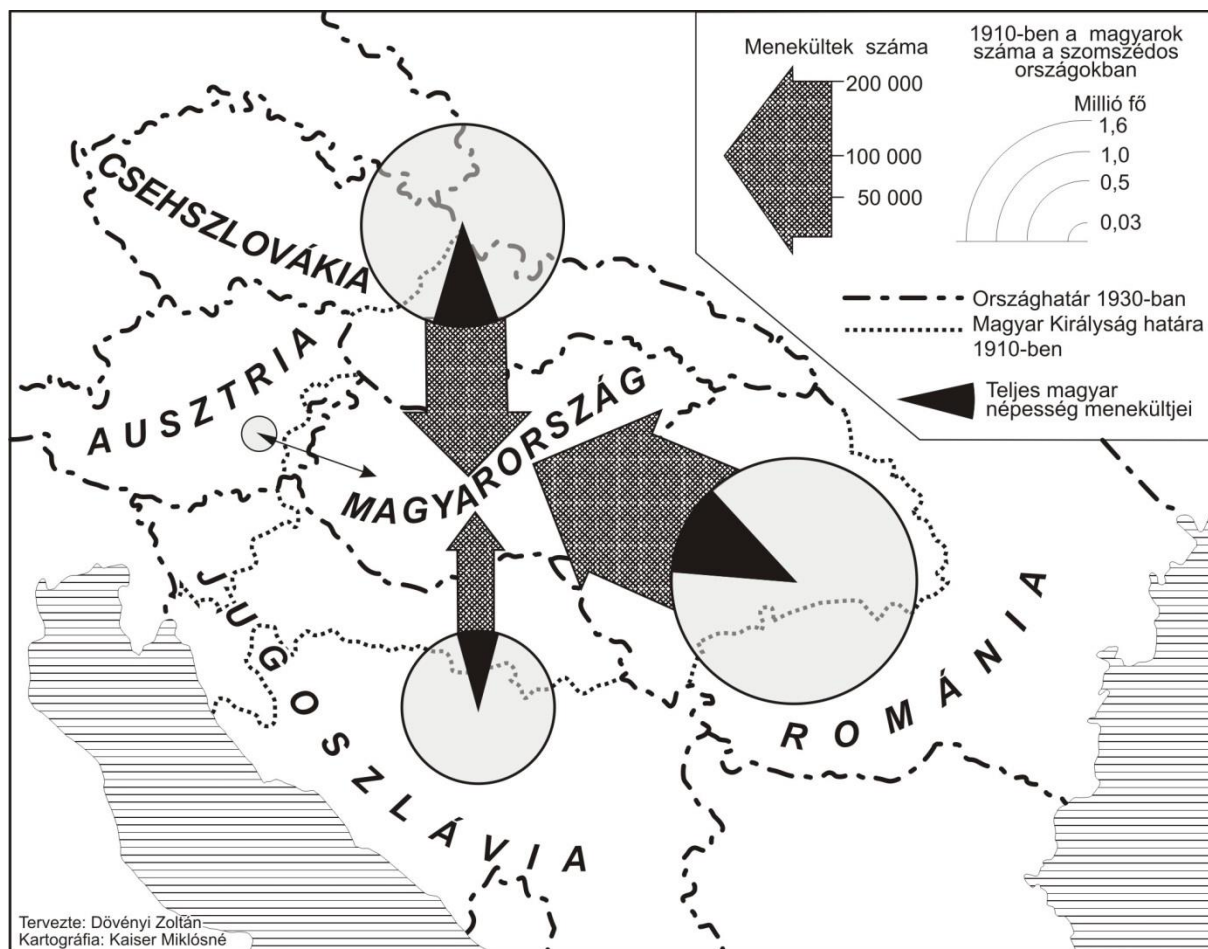
²⁰⁹ Kivonulás

csökkentésében. Ez Magyarországra azonban csak korlátozottan volt érvényes, mert a megkésett ipari forradalom nem hozott létre nagyobb számban munkaerőhiánnyal küzdő fejlett térségeket, amelyek magukhoz vonzották a túlnépesedett területek felesleges népességét. Magyarország már ekkor is egypólusú ország volt, mivel Budapesten és elővárosi övezetén kívül nem alakultak ki jelentősebb népességvonzó gócterületek. Így amikor a 19. század végén Budapest és környéke népességvonzó képessége is csökkenni kezdett, a felesleges népesség lecsapolására nem maradt más lehetőség, mint a kivándorlás.

Az I. világháború és következményei drasztikusan átalakították a Kárpát-medence vándorlási mintázatát. Az egyik súlyos következmény, hogy lényegében lezárult az Egyesült Államokba vezető kivándorlási útvonal. További változás, hogy az országhatárokkal felszabdalt Kárpát-medencében a korábbi belső migráció egy része már nemzetközi vándorlás lett. Ugyancsak lényegi módosulás, hogy a korábbi önkéntes migrációt néhány évre a kényszerjellegű vándorlás váltotta fel, amely menekülés formájában jelentkezett.

Mivel a háború és a menekülés sajnálatos módon gyakran összekapcsolódik, az első nagy menekülthullám már az I. világháború alatt megjelent Magyarországon. Ez az 1916. augusztusi román betörés következtében alakult ki, amikor Erdély érintett keleti és déli megyéiből több mint 200 ezren menekültek az ország belső területeire. A román csapatok kiverése után a menekültek visszatértek szülőföldjükre, így ez a menekülthullám nem járt hosszú távú következményekkel.

Súlyos és hosszú távú következményekkel járt viszont az a menekülthullám, amely az I. világháború végén, 1918 novemberében indult, és 1924 nyaráig tartott. Ennek keretében a megszállt, később elcsatolt területek magyarsága indult meg az ország belső területei felé. A hivatalos adatok szerint a menekülők száma már 1918-ban megközelítette a 60 ezret, 1919-ben meghaladta a 110 ezret, majd 1920-ban kulminált közel 122 ezer fővel. Ezt követően számuk jelentősen visszaesett, mivel a magyar kormány 1921 nyarán megszigorította a bevándorlás feltételeit. Eszerint összesen 350 ezren menekültek az utódállamokból az anyaországba, ami több mint 10%-a volt az új határokon kívül rekedt magyarságnak és több mint 4%-a Magyarország 1920-as népességének. A menekültek több mint fele (56,3%) Romániából érkezett (197 ezer fő), ami kb. 12%-a volt az itt rekedt magyar kisebbségnek. Csehszlovákiából 107 ezren menekültek el, ami 30,5%-a volt az összes menekültnek és 10%-a az ott élő magyaroknak. Lényegesen kevesebben érkeztek a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból, ez a 45 ezer személy a menekültek közel 13%-a és az ottani magyarok egytizede volt. Az Ausztriából Magyarországra menekültek száma minimális volt (2.1.3.2. ábra).

2.1.3.2. ábra. Az I. világháború utáni népességmozgások a Kárpát-medencében

Itt meg kell jegyeznünk, hogy az újabb kutatások az utódállamokból Magyarországra menekültek számát magasabbra, mintegy 420-430 ezerre teszik. Ennek ellentételezése alig volt, mivel a trianoni Magyarországon élő etnikumok csak kis számban hagyták el az országot, s költöztek haza az anyaországukba. Ezt a megoldást leginkább a szerbek választották.

A két világháború közötti vándormozgalmak a Kárpát-medencében döntő részben összefonódtak a trianoni békediktátummal, annak következményei voltak. Az utódállamok minden eszközzel igyekeztek megszilárdítani hatalmukat a frissen zsákmányolt területeken, s ennek egyik eszköze volt a saját etnikum betelepítése az elfoglalt területekre. Ilyen módszer volt a földreformnak álcázott földosztás, ahol csak a saját etnikumhoz tartozó parasztok jutottak földhöz. Ezzel a Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben és a Délvidéken egyaránt éltek, fellazítva a korábban színmagyar lakosságú területeket is.

Jelentős tömegeket mozgató meg az utódállamok többi területeiről a megszerzett országrészekbe történő olyan migráció is, amely az államapparátus és a gazdasági élet különböző pozícióinak elfoglalását célozta. A Felvidék esetében ez több mint 70 ezer cseh

hivatalnok, katona stb. betelepítését jelentette, de szép számmal jutottak csehek Kárpátaljára is. Erdélybe több tízezer román érkezett Óromániából, és hasonló bevándorlás érintette a Délvidéket is.

A Kárpát-medencén belüli migráció akkor öltött ismét nagyobb méreteket, amikor az 1930-as évek végén a trianoni Magyarország kezdte visszaszerezni elvesztett területeit. Az országhatárok és az államhatalmi berendezkedés megváltozása nyomán kialakult vándorlások jórészt hasonló forgatókönyv szerint történtek: az ismét magyar közigazgatás alá került területeket a megszállók képviselői elhagyták, helyükre pedig beléptek a Magyarországról érkezettek.

Amikor 1938 novemberében az első bécsi döntés nyomán a Felvidék déli sávja visszakerült Magyarországhoz, a területet több mint 80 ezer cseh és szlovák hagyta el. Ez történt 1939 tavaszán is, amikor Kárpátalja került magyar fennhatóság alá: innen is elmentek a cseh és szlovák állami alkalmazottak, ahogyan a telepések jelentős része is. 1941 áprilisában a magyar csapatok visszafoglalták Bácskát, a baranyai háromszöget, a Muravidéket és a Muraközt, s ennek következményeként a szerb államhatalom képviselői és a korábbi telepések elhagyták a térséget, helyükre Magyarországról érkeztek állami alkalmazottak, valamint több mint 13 ezer bukovinai székely.

Erdélyben némileg másként alakult a migráció, mivel itt a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) úgy osztotta ketté a régiót, hogy magyar kézre került Észak-Erdély és a román uralom alatt maradt Dél-Erdély is etnikailag vegyes maradt. A magyar fennhatóságú Észak-Erdélyt elhagyták a román állami alkalmazottak és a telepések többsége, ugyanakkor Dél-Erdélyből egyfajta retorzióként közel 70 ezer magyart üldöztek át Észak-Erdélybe.

Ezzel azonban messze nem ért véget a kényszervándorlások sora, sőt a csúcst a II. világháború utolsó szakaszában és az 1940-es évek második felében érte el. A háborúból vesztesen kikerülő Magyarország ismét elveszítette az átmenetileg visszaszerzett országrészeket, aminek következtében egy fordított irányú migráció zajlott le, azaz a néhány évvel korábban a Felvidékre, Kárpátaljára, Erdélybe és a Délvidékre betelepült magyarok ismét visszatértek az anyaországba. Ennek a mozgásnak a nagyságrendje nagyjából megfelelt az I. világháború utáni hasonló irányú kényszermigrációnak.

Ebben a néhány évben a kényszervándorlásnak korábban ismeretlen formái is megjelentek a Kárpát-medencében. Ezek közül elsőként a holokausztot ²¹⁰kell említeni,

²¹⁰ Holokauszt – „teljesen eléggő áldozat” – a II. világháború során tervszerűen végrehajtott megsemmisítése a zsidóságnak.

amelynek az itt élő zsidóság jelentős része áldozatul esett, s mivel a Kárpát-medence minden országából volt deportálás, több százezer zsidó áldozattal kell számolni.

A fasizmus²¹¹ mellett a másik önkényuralom is megszédte áldozatait a Kárpát-medencéből: a szovjet hadsereg 1944–45-ös hadjárata során vagy azt követően szintén több százezer személyt deportáltak²¹² kényszermunkára a Szovjetunióba (pl. Magyarországról kb. negyedmillió, Kárpátaljáról több mint 40 ezer kényszermunkás).

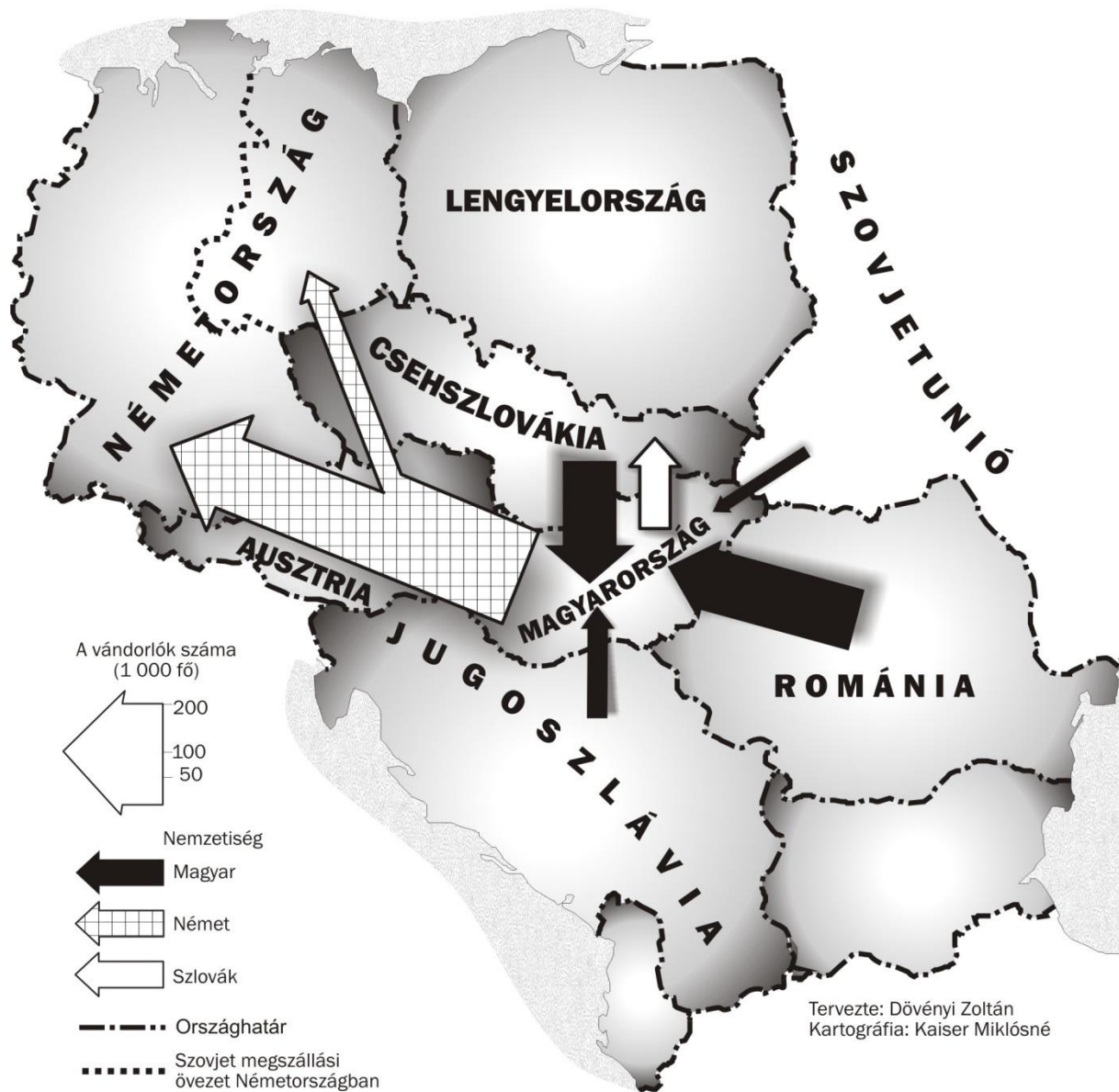
Az 1945–1948 közötti időszakban a Kárpát-medencét érintő népességmozgások szinte mindegyikére a kényszer és az erőszak nyomta rá a bélyegét. Mivel a nagytérség területén jelentős számban éltek németek, a Németországba történő kitelepítésük egyaránt érintette Magyarországot és az elszakított országrészeket. Ez azonban leginkább Magyarországon jelentett súlyos veszteséget, mivel innen mintegy negyedmillió német került kitelepítésre. Ha ehhez hozzászámítjuk azokat a németeket is, akik korábban, a háború végén a visszavonuló német csapatokkal hagyták el szülőföldjüket, akkor újabb, legalább százezres nagyságrendű kényszervándorlással kell szembenéznünk.

Szintén nagyhatalmi döntés alapján kellett megvalósítani az ún. népességcserét Magyarország és Csehszlovákia között. Ezt megelőzően már 1945 tavaszán megkezdődött a magyar lakosság erőszakos kitelepítése a Felvidékről, ami legalább 30 ezer embert sújtott. Az említett lakosságcsere keretében 1946–1948 között kb. 70 ezer felvidéki magyar és valamivel kevesebb magyarországi szlovák „cserélt hazát”. Ezenkívül kb. 40 ezer felvidéki magyart telepítettek át a csehországi Szudéta-vidékről kiűzött németek helyére (2.1.3.3. ábra).

²¹¹ Fasizmus – önkényuralmi diktatúrán és egypártrendszeren alapuló társadalmi rendszer.

²¹² Deportálás – az emberek lakóhelyéről való erőszakos kitelepítése.

NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS (1945–1948)

2.1.3.3. ábra. A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlások (1945–1948)

Az 1938–1948 közötti évtized a Kárpát-medence migrációtörténetének legintenzívebb, egyúttal leginkább tragikus időszaka, ahol szinte csak erőszakos és kikényszerített vándorlások zajlottak. Ennek lezárulása után politikai-hatalmi szempontból generálisan eltérő periódus következett: a Kárpát-medence túlnyomó része betagozódott a szovjet érdekszférába. Ez többek között az országhatárok lezárását is jelentette, alapvetően a nyugati országok irányába. Ennek nyomatékosságára épült ki az úgynevezett „vasfüggöny” a magyar–osztrák

és a magyar–jugoszláv határon. Így a szocializmus ²¹³évtizedei alatt a migráció elsősorban az országon belüli vándorlást jelentette, ahol ez elsődlegesen a faluról városba, illetve vidékről az ipari/bányászati térségekbe történő migrációt jelentette.

Ennek a migrációnak az utódállamokban az lett az egyik következménye, hogy a vidéki térségekből a városokba beáramló többségi etnikum (román, szerb, szlovák, ukrán) generálisan átalakította az elszakított területek városainak korábbi etnikai összetételét. Ebben volt szerepe a többi országrészből történt bevándorlásnak is, de nem ez volt a meghatározó.

A szocialista berendezkedés igyekezett ugyan az országhatárt átlépő migrációt minél inkább korlátozni, de ez különböző okokból nem mindig volt sikeres. Erre az egyik példa lehet Magyarország, ahonnan az 1956-os forradalom következtében néhány hónapig megnyílt határt kihasználva közel 200 ezren hagyták el az országot. Egy részük ugyan később visszatért hazájába, de ez így is érzékeny népességvesztést jelentett. Ráadásul 1957–1988 között kb. 71 ezren illegálisan, 50 ezren pedig legálisan hagyták el az országot.

A magyarországinál jóval keményebb romániai kommunista diktatúra sem jelentette azt, hogy sikerült a határokat hermetikusan lezárni. Már csak azért sem, mert maga a román vezetés engedélyezett jelentős kivándorlásokat, amiben az etnikai hovatartozás játszott meghatározó szerepet. Ennek a politikai játszmának elsősorban a zsidók és a németek voltak a kedvezményezettjei. A Kárpát-medencére koncentrálva főleg az utóbbi etnikum az érdekes, mivel itt elsősorban az erdélyi szászok és a bánáti svábok kivándorlása állt a fókuszban. A németek kivándorlása az 1978-ban megkötött, az NSZK és Románia közötti egyezmény után öltött nagyobb méreteket: „pénzügyi segély” ellenében évente 10–15 ezer német hagyhatta el Romániát. Ebben az időszakban a Romániát elhagyó magyarok számáról ellentmondásos adatok vannak: egyes források szerint 1977–1989 között kb. 70 ezer magyar vándorolt ki Erdélyből, mások szerint ez a szám jóval kevesebb.

Teljesen más volt a nemzetközi vándorlás politikai háttere a Kárpát-medence Jugoszláviához került térségeiben. Itt nem zárták le szigorúan a nyugati határokat, így a délvidéki és szlavóniai lakosság is profitálhatott a nyugat-európai vendégmunkás-konjunktúrából. A nemzetközi helyzet alakulása egyébként is jelentősen befolyásolhatta a migrációt, így pl. az 1970-es évek enyhébb éveiben még Kárpátaljáról is települhettek át Magyarországra.

²¹³ Szocializmus – politikai gazdasági és társadalmi rendszer, amelyben az egyének helyett az állam ellenőrzi a javak megtermelését és elosztását; célja a társadalmi egyenlőség megvalósítása érdekében a javak egyenlő elosztása.

Az 1990 körül bekövetkezett kelet- és közép-európai rendszerváltozásokat, illetve ezek várható következményeit a nemzetközi vándorlás aspektusából is nagy érdeklődéssel figyelték – elsősorban Nyugat-Európában. Volt egy olyan félelem, hogy az elnyomás alól felszabaduló országok lakossága – kihasználva a megnyíló határokat – tömegesen fog Európa nyugati felébe vándorolni. Egyes becslések például 25 millió exodust feltételeztek.

Ebből persze nem lett semmi, az viszont kétségtelen, hogy a posztszovjet térség migrációs mintázata jelentősen átalakult, és ezalól nem volt kivétel a Kárpát-medence sem. Mivel azonban a rendszerváltozás jellege és körülményei között jelentős különbségek voltak, a nemzetközi vándorlás is eltérő módon alakult át. Ahol az átmenet békés volt, ott a rendszerváltozás nem jelentett cezúrát a vándormozgalomban. Erre Magyarország jó példa, ahol már az államszocializmus utolsó szakaszában sem korlátozták különösebben a migrációt, ezért a változás nem hozott új szakaszt a vándorlásban.

Természetesen más peremfeltételei voltak a migrációnak azokban az országokban, ahol a rendszerváltozás erőszakos úton ment végbe. Ez együtt járt a határok megnyílásával is, így nyitva állt az út az exodus előtt. Ebben jelentős része volt a menekülteknek, azaz ismét kényszervándorlásról is szó volt. Ezt az utat járta be Románia az 1989. decemberi, véres áldozatokkal járó népfelkelést követően. A maradék némettség túlnyomó része (kb. 60 ezer fő) már 1990-ben elhagyta szülőföldjét, de megugrott a kivándorló magyarok száma is, különösen az 1990 tavaszán történt magyarelles atrocitások után. A Romániát, illetve Erdélyt elhagyó magyarok száma bizonytalan, a magyar hatóságok 1988–1991 között több mint 50 ezer román állampolgárt – döntően magyarokat – regisztráltak.

Alig konszolidálódott a helyzet Romániában, kitört a polgárháború Jugoszláviában, és ezzel egy újabb, az előzőnél is nagyobb menekülthullám érte el Magyarországot, amely lényegében 1995 végéig tartott (2.1.3.4. ábra). Ezzel a Kárpát-medencén belüli kényszermigráció le is zárult.

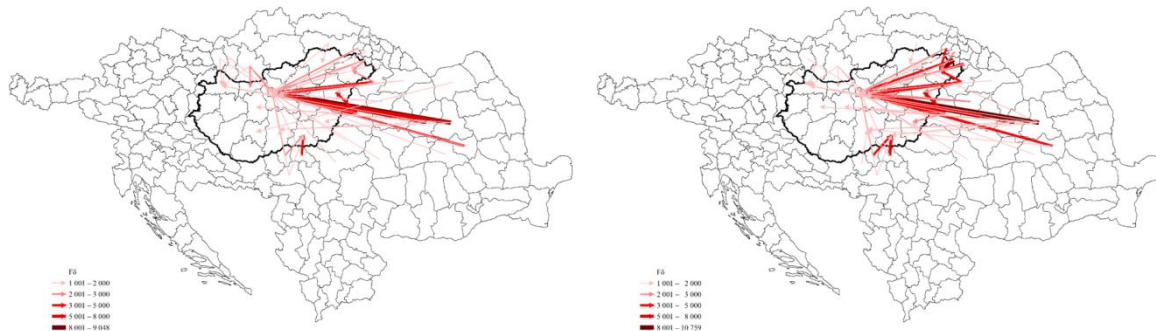

2.1.3.4. ábra. A Magyarországot érintő menekülthullámok (1988–1992)

A menekültek mozgása mellett természetesen volt önkéntes migráció is, ez azonban csak az 1990-es évek közepétől lett meghatározó a vándormozgalmakban. A Kárpát-medencében zajló migrációnak alapvetően két szintje különíthető el: a globális migrációs hatás és a saját belső folyamatok által kiváltott mozgások. Földrajzi helyzete és geopolitikai pozíciója következtében jelenleg is Magyarország a Kárpát-medencén belüli vándormozgalmak első számú célterülete, az Őrvidék kivételével valamennyi elszakított országrésszel szemben pozitív a migrációs mérlege. A Magyarországon élő külföldi állampolgárok között mindig is jelentős részt tettek ki a szomszédos országokból, elsősorban Romániából, Szerbiából és Ukrajnából érkező, túlnyomórészt magyar nemzetiségű személyek. Arányuk ugyan az idők folyamán csökkent, de még 2020-ban is közel 30%-a a Magyarországon élő külföldi állampolgároknak ebből a három országból került ki, ezeket Szlovákiával kiegészítve pedig már több mint egyharmad a részesedésük.

Az elszakított területekről, illetve a szomszéd országokból a legnagyobb számban az 1990-es évek elejétől Romániából érkeztek bevándorlók. Az elmúlt néhány évben azonban ugrásszerűen megnőtt a bevándorló ukrán állampolgárok száma, így 2020 elején már Ukrajna/Kárpátalja adta a legtöbb külföldi állampolgárt, megelőzve Romániát, Kínát és Németországot. A hirtelen növekedés háttere viszont jelenleg még nem látható egyértelműen.

Részletesebb területi bontásban nézve Magyarország és az elszakított területek közötti migrációt, egyértelműen kitűnik, hogy a leginkább intenzív kapcsolatok a Székelyföld és Budapest, illetve Pest megye között alakultak ki. Összességében is igaz, hogy Budapest és környéke az egész Kárpát-medence legfontosabb migrációs célterülete. Az országhatár menti területek inkább lokális célpontok, leginkább a Kárpátaljáról és a Délvidékről érkezők számára fontosak (2.1.3.5. ábra).

2.1.3.5. ábra A születési hely és a jelenlegi lakóhely kapcsolata a külföldi kötődésű népesség körében (2011 (balra), 2017 (jobbra))
(forrás: Kincses, 2020)

A globális migrációs hatás több szempontból is értelmezhető a Kárpát-medencében. Ennek egyik mutatója, hogy a világ egyre több országának állampolgárai jelennek meg a régióban, és arányuk növekszik az itt élő külföldi állampolgárok között. Magyarországon például 2019-ben 175 ország állampolgárai éltek. A globális migrációs hatás azonban nem mindig kedvező, elegendő itt a 2015 óta tartó, Ázsiából és Afrikából Európába irányuló tömeges migrációra gondolni. Ennek az egyik útvonala a Balkánon vezet keresztül, így szükségszerűen érinti a Délvidéket és Magyarországot. Ezt a tranzitmigrációt akadályozza meg az ország déli határán felépített műszaki zár/kerítés 2015 őszétől.

A rendszerváltozások után a migráció olyan típusai is megjelentek a Kárpát-medencében, amelyek korábban nem vagy csak sporádikusan jelentkeztek. Ilyen az országhatárt átlépő ingázás, amely leginkább a magyar–osztrák és a szlovák–osztrák határon jelentős, de kialakult a magyar–román határ egyes szakaszain is.

A Kárpát-medence migrációs mintázatához azonban nemcsak a bevándorlás, hanem a kivándorlás is hozzátartozik, ezen a téren azonban csak nagyon bizonytalan adataink vannak. Az bizonyosra vehető, hogy a Kárpát-medence különböző térségeiből milliós nagyságrendben

dolgoznak vendégmunkások főleg Nyugat-Európában, de részletesebb és megbízható adatok híján nem érdemes becslésekbe bocsátkozni.

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444